

МИХАЙЛО ЯКОВИЧ РУДИНСЬКИЙ

Народився 14 жовтня 1887 р. в м. Охтирка на Сумщині. Після закінчення гімназії, в 1905 р. вступив до Петербурзького історико-філологічного інституту, з якого через два роки перевівся на історико-філологічний факультет Харківського університету. В 1910-1912 рр. працює викладачем Путивльської гімназії, згодом - Київського (1912-1915) і Петроградського (1915-1917) комерційних училищ. В кінці 1918 р. - вчений секретар Наукового товариства охорони і дослідження пам'ятників старовини і мистецтва Полтавщини. З 27 квітня 1919 р. - директор Полтавського художнього музею. В грудні 1920 р. заарештований. За відсутністю доказів був звільнений. На початку листопада 1921 р. знову заарештований. Після клопотання В.Г.Короленка звільнений. Восени 1922 р. - завідуючий археологічним відділом, а згодом директор Центрального пролетарського музею Полтавщини. В 1924р. очолив відділ шиття і тканин Лаврського музею. 5 лютого 1925 р. затверджений вченим секретарем президії Всеукраїнського археологічного комітету при ВУАН. В 1926 р. дійсний член кафедри антропології і географії при Харківському інституті народної освіти. В березні 1934 р. заарештований за звинуваченням в контрреволюційній діяльності. 2 квітня 1934 р. засуджений до трьох років заслання за межі України в північні райони СРСР. В повоєнні роки очолював відділ первісної археології, вчений секретар Інституту археології АН України. Помер у 1958 р.

Обдарований вчений-історик, археолог, етнограф і музеєзнавець, талановитий організатор, людина високого почуття обов'язку і моральної чистоти Михайло Якович Рудинський по праву займає чільне місце в історії української науки.

Народився він 14 жовтня 1887 р. в м. Охтирка на Сумщині в родині земського лікаря. Закінчивши місцеву класичну гімназію, в 1905 р. вступив до Петербурзького історико-філологічного інституту, з якого через два роки перевівся на історико-філологічний факультет Харківського університету. Після його закінчення М. Я. Рудинський в 1910-1912 рр. працює викладачем Путивльської

гімназії, а згодом - Київського (1912-1915) і Петроградського (1915-1917) комерційних училищ¹.

Наукові інтереси М. Я. Рудинського визначилися ще в гімназії, коли він здійснив перші археологічні подорожі. Матеріали археологічних досліджень на берегах р. Ворскла в Охтирському повіті та відкритих в 1908-1909 рр. ряду неолітичних стоянок лягли в основу його ґрунтовної дипломної роботи "Дюнні стоянки неолітичної доби в басейні Дніпра". Про свої відкриття М. Я. Рудинський в 1910 р. доповідав також на засіданні Історико-філологічного товариства при Харківському університеті.

В 1910-1916 рр. М. Я. Рудинський досліджував археологічні пам'ятки в околицях Путивля (р.Сейм), Переяслава (узбережжя Дніпра), с.Іванкове Радомишльського повіту на Київщині (р.Тетерев), Охтирки (р.Охтирка), Сум (р.Псел). На узбережжі Сестрорецької затоки під Петербургом ним була відкрита Тархівська стоянка. В 1916 р. учений брав участь у розкопках палеолітичної стоянки в Мізині та розвідках околиць с.Пирогівка на Чернігівщині².

Сповнений новими творчими планами зустрів М. Я. Рудинський лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 р. Поклавши край царизму, вона, здавалось, відкрила широкі можливості для їх реалізації на українському національному ґрунті. Вже у квітні - Михайло Якович в рідній Охтирці. В кінці травня він приймає пропозицію Полтавського губернського земства і виїздить читати лекції з історії України на курсах учителів у Лохвиці, Зінькові, а в серпні переїздить до Полтави. Тут на учительському з'їзді його обирають головою педагогічного бюро губернського земства, головним завданням якого стає відродження української національної школи. Поринувши з головою в роботу по організації українських шкіл, комплектуванню їх кваліфікованими кадрами, М. Я. Рудинський особливу увагу приділяє налагодженню видавництва підручників та посібників українською мовою, творів передових українських письменників,

редагуванню журналу "Нова школа". Багато часу віддає він організації педагогічного музею³.

Закоханий в історію, М. Я. Рудинський швидко зійшовся з передовою полтавською інтелігенцією - В. Щепотьєвим, В. Падалкою, Г. Коваленком, В. Щербаківським та ін., зусиллями яких в середині 1917 р. у Полтаві був організований Комітет охорони пам'яток. На його основі в кінці 1918 р. було утворене Наукове товариство охорони і дослідження пам'ятників старовини і мистецтва на Полтавщині. Вченим секретарем Товариства став М. Я. Рудинський.

Після встановлення в січні 1919 р. на Полтавщині радянської влади Товариство виступило з ініціативою утворення губернського комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи, делегувало М. Я. Рудинського до складу Комітету. Рятуючи пам'ятки, в складі виїзної комісії Комітету він неодноразово відбував у найвіддаленіші райони губернії. Таким чином, були вивезені родинний архів, картини, гравюри, мініатюри з маєтку Кочубея в Диканьці, витончені художні вироби з фарфору і бронзи - з маєтку Іловайського в Абазівці, цінна колекція князя Рєпіна з Яготина та ін., що склали основу експозицій відкритого 27 квітня 1919 р. Полтавського художнього музею. Цілком закономірно, що його першим директором було призначено М. Я. Рудинського⁴.

Не залишає Михайло Якович і педагогічної діяльності. Він працює викладачем колишньої гімназії Полтавського повітового земства. Як і раніше, багато часу віддає видавничій справі - цього разі у видавництві Полтавської спілки споживчих товариств. За денікінщини М. Я. Рудинський спільно з іншими подвижниками національної культури створює спеціальний фонд підтримки навчальних закладів з допомогою кооперативів Полтавщини та кооперативного об'єднання "Українська культура". Як голова педагогічної ради жіночої гімназії, очолює також бюро Всеполтавської учительської спілки, яка об'єднала вчителів українських шкіл. Відповіддю на реакційну політику денікінців стала

його участь разом з В. Щепотьєвим та Г. Ротмістровим у виданні газети “Рідне слово”.

Останнє і послужило причиною арешту М. Я. Рудинського. Щоправда, вже за радянської влади. В грудні 1920 р., ледве закінчивши оформлення експозицій Центрального пролетарського музею Полтавщини, він був затриманий органами надзвичайної комісії. Були заарештовані і його рідні сестри - Євгенія і Марія, які працювали в гімназії імені І. П. Котляревського. Близько трьох місяців - у Полтаві, а потім у Харкові - тривало слідство. Однак, доказів контрреволюційної діяльності Рудинських знайдено не було і їх звільнили. Щоправда, на початку листопада 1921 р. Рудинських заарештували знову. Та цього разу на їх захист виступив вже тяжко хворий В. Г. Короленко.

Михайло Якович повертається до роботи в музеї, восени 1922 р. стає завідуючим його археологічним відділом, а в кінці цього ж року обирається директором⁵. Одночасно М. Я. Рудинський призначається уповноваженим Укрголовполітосвіти НКО України по охороні поза-музейних пам'яток на території Полтавщини. На початку 20-х років він досліджує палеологічну стоянку в с.Мачухи, пізньопалеолітичну стоянку на Білій Горі під Полтавою та ін. За його ініціативою влітку 1921 р. була проведена комплексна наукова експедиція в с.Яреськи на Миргородщині⁶.

Плідно працював Михайло Якович в Науковому товаристві. Залишаючись його вченим секретарем, він неодноразово виступав на прилюдних зборах Товариства з доповідями про результати досліджень археологічних пам'яток, основні шляхи організації їх охорони тощо. Викликаючи жвавий інтерес у громадськості Полтави, вони, безперечно, сприяли зростанню авторитету Товариства, яке у 1924 р. було зараховано до числа наукових установ при Всеукраїнській Академії Наук⁷.

На жаль, цього року М. Я. Рудинський змушений був залишити Полтаву. Справа в тому, що в травні 1924 р. комісія губернського відділу народної освіти, перевіrivши

роботу музею, зробила висновок, що він “під керівництвом Рудинського не лише не відповідає вимогам революційної освіти, а прикриваючись “науковістю” своєї роботи, саботує ці вимоги”. В зв’язку з цим директора музею пропонувалось зняти з посади.

Саме таке рішення прийняла на початку жовтня 1924 р. губернська комісія по чистці радянських установ. “М. Я. Рудинського, - вказувалось у ньому, - зняти як антипролетарський елемент, який двічі перебував під слідством”⁸.

На щастя, прийшли на допомогу друзі у Києві, які запропонували йому очолити відділ шиття і тканин Лаврського музею. Одночасно він стає позаштатним співробітником кабінету антропології ім.Ф. Вовка - вченого, чії лекції, прослухані в роки навчання в Петербурзі, залишили незгладний слід в душі Михайла Яковича⁹.

Восени 1924 р. (2 жовтня) М. Я. Рудинський увійшов також до складу Всеукраїнського археологічного комітету при ВУАН, а 5 лютого 1925 р. на пленумі Комітету був затверджений вченим секретарем його президії¹⁰.

Роки роботи в Комітеті (М. Я. Рудинський залишався його секретарем до початку 1929 р.) - особливий період в житті вченого. Досить сказати, що в справах організації досліджень та охорони пам’яток України йому доводилося спілкуватися з провідними діячами української науки та культури: М. О. Макаренком і О. С. Федоровським, О. П. Новицьким, А. Ю. Кримським, В. Г. Кричевським і К. О. Лазаревським, С. А. Таранушенком і Д. І. Яворницьким, багатьма іншими. Та поряд з ними зірка М. Я. Рудинського - дослідника і організатора аж ніяк не потьмяніла. У нього вистачало часу на все: на формування складу ВУАКу і розширення мережі його кореспондентів на місцях, листування з органами влади і краєзнавчими та пам’яткоохоронними осередками, видачу відкритих листів на археологічні розкопки і конкретні заходи по охороні пам’яток. За його ініціативою і при безпосередній участі було засновано інформаційне видання “Короткі відомості ВУАК”. Згадуючи про завантаженість організаційною роботою в справах ВУАКу, М. Я. Рудинський писав,

що в цьому плані “був справжнім мучеником Комітету”.

Разом з тим, робота в Комітеті розкривала перед М. Я. Рудинським і нові горизонти археологічних досліджень. Михайло Якович не обмежується польовими розвідками та розкопками. В 1926 р. стає дійсним членом кафедри антропології і географії при Харківському інституті народної освіти, а після її реорганізації в 1930 р. в Український інститут матеріальної культури - до 1932 р. залишається його професором.

Однак, найбільше задоволення приносила М. Я. Рудинському роботу в Кабінеті антропології, на якій він зосереджується з 1929 р., вийшовши навіть задля цього із штатних співробітників ВУАКу. Втім, то були не кращі часи для наукових студій. В кінці 20-х років сталінська теза про загострення класової боротьби знаходить прихильників і серед деяких пристосуванців від археології - розпочинається боротьба з “буржуазними пережитками”. М. Я. Рудинський потрапляє до списку прихильників “старої буржуазної науки”.

Тим більше вражає масштабність і наукова значимість зроблених в кінці 20-х - на початку 30-х років М. Я. Рудинським досліджень пізньопалеолітичних стоянок на Чернігівщині і на Середньому Дністрі, мезолітичних і неолітичних пам'яток по Десні, поселень трипільської культури. Їх результати опубліковані в чотирьох випусках заснованого вченим щорічника Кабінету “Антропологія” і не втратили свого наукового значення навіть сьогодні¹¹.

Вагомі відкриття вченого на початку 30-х років отримали високу оцінку як з боку вітчизняних, так і зарубіжних археологів. Учасники II Міжнародної конференції по дослідженню людських відносин, відвідавши у вересні 1932 р. організовану М. Я. Рудинським у Києві виставку палеолітичних знахідок, були вражені експонатами. Тому, коли у 1933 р. розпочалась робота по організації Інституту історії матеріальної культури, М. Я. Рудинському доручають очолити в ньому сектор докласового суспільства.

Постать М. Я. Рудинського була помітною на культурно-науковій ниві України. Але привертала до себе

увагу не лише тих, хто прагнув виростити на ній щедрий врожай національних талантів. В березні 1934 р., звинувачений в контрреволюційній діяльності, Михайло Якович був заарештований органами Київського управління ДПУ. Слідчий, який вів “справу” Рудинського, був далекий від археології, тому, здається, погодився з відповіддю Михайла Яковича на поставлене йому запитання щодо контрреволюції в його науковій діяльності: “Розглядаючи цю частину моєї роботи (польові дослідження, розкопки і збір наукових матеріалів) я, - писав М. Я. Рудинський, - не знаходжу в ній нічого, що говорило б проти мене. Цією стороною своєї діяльності я з усією переконливістю довів, якого розмаху набуває наука в Радянському Союзі і які можливості для неї ми маємо на Україні”. Після цього вимушене зізнання М. Я. Рудинського про те, що “залишаючись на старих (методологічних) позиціях і при старих навичках, я належав тим самим до антирадянських елементів” і справедливості на цих підставах звинувачення його в “саботуванні новобудови на місці зруйнованої археології” та “в протягуванні буржуазної пропаганди” виглядало правдоподібним хіба що в частині “зруйнованої археології”. Зруйнованої, однак, аж ніяк не зусиллям М. Я. Рудинського.

Слідство, однак, прийшло до іншого висновку: “Рудинський Михайло Якович на протязом багатьох років проводив контрреволюційну роботу і належав до різних контрреволюційних груп”, а тому соціально небезпечний для існуючого ладу. В звинувачувальному висновку, датованому 2 квітня 1934 р., наводились і “докази” контрреволюційної діяльності вченого, почерпнуті з свідчень раніше заарештованих науковців і музейних працівників: участь М. Я. Рудинського у підготовці путівника по Києву, дослідження Кам’янецьчини спільно з місцевим науковим товариством, причетність до “СВУ”, відгалуженням якої, за нічим не підтвердженими агентурними даними органів ДПУ, був ВУАК. Контрреволюційною під пером слідчого стала також діяльність М. Я. Рудинського в “Просвіті”,

Спілці споживчих товариств та Учительській спілці в Полтаві. Головне ж, що на думку слідчого “розкривало” справжнє обличчя М. Я. Рудинського - його широкі зв'язки з українською інтелігенцією, яка, як з'ясувалось на початку 30-х років, за невеликим виключенням, була схильна до націоналізму і контрреволюції. Особлива нарада при Колегії ДПУ України засудила М. Я. Рудинського 2 квітня 1934 р. по ст.54 КК України до трьох років заслання за межі України в північні райони СРСР¹².

Розлука з Україною тривала, однак, майже десять років. Лише після звільнення території республіки від німецько-фашистських окупантів Михайло Якович зміг повернутися на рідну землю до своєї улюбленої справи. В повоєнні роки він очолював відділ первісної археології, був вченим секретарем інституту археології АН України. Під його керівництвом працювали експедиції по дослідженню археологічних пам'яток в Дніпропетровському Надпоріжжі, на Волині, по Десні, в Приазов'ї. Як і раніше, значну увагу приділяв він видавничій справі: був ініціатором заснування та членом редколегій серійних випусків “Археологія”, “Археологічні пам'ятки УРСР”. Навіть після смерті вченого (1958) продовжували виходити його праці, які привертають постійну увагу дослідників археологічних скарбів України¹³.

¹ Шовкопляс И. Г. Михаил Яковлевич Рудинский // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского. Тезисы докладов и сообщений (26-28 марта 1987 г.) - Полтава, 1987. - С. 4; Франко О.Е. Фонд М.Я.Рудинского в Научном архиве Института археологии АН УССР/Областная научно-практическая конференция... - С. 27.

² Михайло Якович Рудинський (1887-1958) - археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець. Бібліографічний покажчик. - Полтава, 1993. - С. 3.

³ Держаний архів Служби безпеки України (далі - ДА СБУ).-Спр. 65995 ФП. - Арк. 11-20 зв.

⁴ *Николаев В. Ф.* Из истории Полтавского краеведческого музея. Воспоминания.- Полтава, 1991.-С. 14-20; Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. - Полтава, 1919.-Вип. 1.-С.Х., 99-101; ЦДАВО України. - Ф. 166, оп. 1, спр. 685.-Арк. 13, 14, 19; спр. 693.-Арк. 161-161 зв.

⁵ ДА СБУ. - Спр. 65995 ФП.-Арк. 14, 21-24; Державний архів Полтавської області (далі - ДАПО).-Ф.Р.-495, оп. 1, спр. 1.-Арк. 213; спр. 5.-Арк. 112.

⁶ ДАПО.-Ф.Р.-2068, оп. 1, спр. 23.-Арк. 49, 50, 56, 95; Ф.Р.-3872, оп. 1, спр. 10317.-Арк. 115-117.

⁷ Записки Полтавського наукового товариства при ВУ-АН.- Полтава, 1928.-Вип. 2.-С. V-XI; ІР ЦНБ НАН України. - Ф.Х., № 18702.-Арк. 2.

⁸ ДАПО.-Ф.Р.-495, оп. 1, спр. 5.-Арк. 112-114; спр. 8.-Арк. 11-120; спр. 11.-Арк. 1; спр. 12.-Арк. 1.

⁹ Архів СБУ.-Спр. 65995 ФП.-Арк. 24.

¹⁰ ІР ЦНБ НАН України.-Ф. 279, спр. 809.-Арк. 1; спр. 904.-Арк. 16.

¹¹ *Шовкопляс И. Г.* Вказ.праця.-С. 5.

¹² Архів СБУ.-Спр. 65995 ФП.-Арк. 6-7, 15-30, 35.

¹³ *Шовкопляс И. Г.* Вказ.праця.-С. 6.